

عمران تنویر، دانشجوی دکتری،
بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه کشمیر

معرفی شاعر مثنوی "بحر العرفان" میرزا اکمل الدین خان بدخشی

خطه مینو نظیر کشمیر از ازمنه قدیم بهر مناظر زیبای خود و طبیعت روح افزایش، کوهسارها و جویبارهایش، چشمه ها و آبشارهایش - باغها و کشتزارهایش در سراسر گیتی معروف بود - این منطقه، بهشت منظر دارای آب و هوای لطیف و دلپذیر می باشد که تاثیری شگرف در اخلاق و اطوار و خصائل مردم این کشور گذاشته است - قابل ذکر است که کشمیر از اولین ایام موطن حکماء و فضلاء و فلاسفه و پیشوایان کلان روحانی و دانشمندان بزرگی بوده که در مناطق و کشورهای همسایه علوم و افکار خود را مروج نموده بر اندیشه و فرهنگ و زیست مردم این نواحی نقوشی پایدار گذاشته اند -

در دوران قبل از ورود اسلام بدین ناحیه کیش هندو و بودایی در کشمیر رواجی تمام داشتند - یکی از اعظام فلاسفه و علمای هنود درین روزگاران ابهینواگپتا بوده که در میان سنین ۳۷۵ تا ۴۱۶ هجری زندگی میکرد - کتابهای تنترالوکا و ابهینوبهارتی از آثار مهم این مولف اند -

دین مبین اسلام در اواخر سنین حکومت هنود بدین بلاد وارد گشته این ظلمتزار کفر و اشراک را با روشنایی توحید و رسالت محل برکات و انوار الهی گردانید - اولین مبلغ اسلام درین خطه حضرت سید شرف الدین بلبل شاه ترکستانی هستند که در سنه ۷۲۵ هجری (۱) در دوره حکومت رنتجو وارد کشمیر شدند و رنتجورا داخل حلقه اسلامیان گردانیده بنای دین حق درین خطه بنهادند - که برخی امراء و عده ای از

عامّة الناس هم پیوسته بدان حلقه شدند. حضرت سید بلبل شاه در سال ۷۲۷ هـ به دار الجنان ارتحال فرمودند. (۲) یعنی مدت دو سال درین خطه به امر دعوت و ترویج اسلام اشتغال می داشتند. مرحله دوم مهم در انتشار درر ایمانی و اشعاع انوار ایقانی در قلوب ساکنان این ناحیه قدوم میمنت لزوم حضرت امیر کبیر میر سید علی همدانی در سال ۷۸۱ هجری (۳) در دوره حکومت سلطان قطب الدین می باشد که اسلام درین دوره مبارک درین بلاد مزین ایوان اقتدار بگردید. تاریخ اسلامی کشمیر را میتوان به چهار دوره، مهم منقسم کرد:

۱. اقامت سلطنت اسلامی: دوره، رینتجو و سلاطین شاهی میری

۲. دوره، سلاطین چک

۳. دوره، سلاطین مغلیه، هندوستان

۴. دوره، افغانه

بحث ما درین مقاله به دوره اخیر مغول هندوستان متعلق می بود. ما درین مقاله از برخی از جهات حیات و فکر حضرت الاسلام و المسلمین اکمل الدین میرزا محمد کامل بیگخان بدخشی علوی قدس الله سره بحث خواهیم کرد. ولادت سعادت آیات حضرت میرزا به سال ۱۰۵۴ هجری واقع گردید (۴) و سانحه، ارتحال آنحضرت به تاریخ ۲۹ ذی الحجة ۱۱۳۱ هجری بروز یکشنبه پیش آمد. (۵) ازین رو عمر شریفشان ۷۷ می باشد. ایضا بین سفر اولین حضرت امیر کبیر سید علی همدانی به کشمیر و وفاتشان عرصه، ۳۵۰ سال هست. همینطور بین ورود حضرت بلبل شاه و وفات حضرت میرزا مدت ۴۰۴ سال بود. اثر مهمترینی که از جودت طبع و ندرت فکرشان روان شد مثنوی بحر العرفان می باشد که محیط بر چهار دفتر ضخیم هست. علاوه ازین قصیده، مخبر الاسرار و غزلیات عرفانی در زبان کشمیری از مولف رحمة الله علیه یادگار هستند. کتاب بحر العرفان را اهمیتی عظیم و ارزشی کریم در ادبیات عرفانی

فارسی کشمیر می باشد. مولف رحمة الله عليه در این کتاب به حقایق عرفانی و دقایق ایمانی و حکایات بزرگمردان و تفسیر عرفانی آیات کتاب الله و احادیث و مقامات حضرت سرور انبیا، صلی الله علیه و آله وسلم پرداخته است. در حقیقت مولف گرامی این کتاب همان معارف و متضمناتی را که پیشروانش حضرت شیخ فرید الدین عطار و حضرت مولانا جلال الدین بلخی رومی در رشته، تحریر آورده اند، به بیانشان پرداخته است و در طرزی فصیح و بلیغ و ساده و سلیس و روان و شیرین ثمین لآلی حقایق عرفانی را در عقد سخن گرد آورده است. مبالغه نباشد اگر این اثر شریف را جیحونی مصفح قرار دهیم که آن و نیل مثنوی، معنوی از ینبوعی واحد بیرون می دهند. این کتاب که در واقع دانشنامه ایست سترگ و قاموسیست ژرف پر از گنج های عرفانی را می توان عملی ارجمند در تتبع روایت علمی شیخ عطار و مولانای رومی پنداشت که البته مقتضای وقت است گماشتن همتی تا این کتاب از مجهولی و بی توجهی بیرون آمده مورد پسند پژوهندگان و طلبه و اهل ذوق قرار بگیرد. همچنان باید به سمت معارف و مفاهیم پر بهای این کتاب جلیل المرتبت تفکر و تعمقی نمود تا از علوم و دانش این نامه، فرخ عالمی مستفیض بگردد.

ما در این کاوش پژوهشی از پهلوهای زندگانی و اندیشه حضرت میرزا اکمل الدین بحث میکنیم احوال شخصی، حضرت میرزا اکمل الدین بیگخان بدخشی رحمة الله علیه حضرت شیخ الاسلام و المسلمین غیاث الحق و الشرع و الدین جناب حضرت شیخ اکمل الدین میرزا محمد کامل بیگخان بدخشی علوی قدس الله سره در میان عرفاء علماء شعراء و مقتدایان دینی مسلمین کشمیر مقامی ممتاز و مکانتی سامی دارند. جناب حضرت میرزا و اکثر پیشروانشان در حالیکه ائمه اقلیم روحانی و سلطنت عرفان الهی بوده اند همانطور مهرهای رخشان گردون علم و

ادب هم بوده اند (۶). این ذوات مقدسه اگر اوقاتشانرا بهر تصنیف و تالیف مصرف نمودند مقصودشان جز راهبری گمشدگان به سوی صراط مستقیم و بیرون آوردنشان از تیرگیهای ضلالت و تنویر قلوبشان با روشنی، نور الهی نبوده. و تالیفاتشان بهر طالبان حضرت حق جل و علا و سالکان طریق توحید قندیل راه هستند. (۷)

شجره، نسبی حضرت میرزا قدس الله سره تا حضرت سلطان المشائخ حضرت سلطان خواجه احمد یسوی ترکستانی می پیوندد. (۸) حضرت سلطان احمد یسوی عارفی نامدار و بنیانگذار سلسله، طریقت یسویه هستند. ایشان معروف به "پیر ترستان و حضرت ترکستان" هستند. دودمانشان به حضرت محمد بن الحنفیه فرزند دلبنده حضرت امیر المومنین علی بن ابی طالب کرم الله وجهه میرسد. آرامگاهشان در شهر یسی یعنی شهر "ترکستان" کنونی مرجع خلائق میباشد. حضرت میرزا در باره، این امر در بحر العرفان تصریح میکنند:

بود جد جدم ز ترکستان

خواجه احمد جد جدمن دان (۹)

وطن مالوف اجدادشان تاشقند بوده. (۱۰) جد اعلا حضرت میرزا، ملک محمد خان از خطه، تاشقند هجرت نموده تا مدتی در بدخشان مقیم شدند. اینگونه نسبت "بدخشی" با نامشان پیوست. ملک محمد خان در عهد شاهنشاه جلال الدین اکبر وارد هندوستان شدند. (۱۱) شاهنشاه اکبر قابلیت علمی و عسکری ایشان را تجزیه نموده بهشان خطاب محمد قلی خان عطا کرده دیوان صوبه، کشمیر تعیین نمود. ملک محمد خان این خطه، دلپذیر را بهر سکونت مستقل بگزیدند و همینجا مدفون اند. روضه، ایشان در محله، زاهدپوره بیرون قلعه، شاهی واقع است. سال وفاتشان ۱۰۲۷ هجری می باشد. (۱۲) فرزند ملک محمد خان و والد گرامی حضرت میرزا، میرزا عادلینگخان بود. چنانچه

حضرت میرزا در ضمن ملاقات اولینش با مرشد بزرگوار می گویند:

نام پرسید گفتمش کامل

وز پدر گفت گفتمش عادل (۱۳)

میرزا عادل بیگ مذکور از مصاحبان خاص امپراطور شاهجهان بود و پادشاه بوی رتبه، امیر الامرائی داده بود. اندکی پیش از ولادت مبارک حضرت میرزا جد مادریشان کامل خان رحلت یافته بود و شاهجهان حضرت میرزا را با نام کامل موسوم کرد. چنانچه در قصیده مخبر الاسرار می گویند:

کاملیم شاه جهان نام نهاد است آنروز

کاندرین دار فنا کرد خدا میلادم (۱۴)

بر موقع ولادتشان شاهجهان منطقه، لاله زار بطور جاگیر بهشان عطا کرد که در آمدش سالی ده هزار بود. چنانچه گفته اند:

داد جاگیر ده هزار مرا

کرد تقویض لاله زار مرا (۱۵)

در عمر هشت سالگی پدر رضاعیشان ایشانرا بر دوش برداشته از راه میرفت که حضرت زبده الابرار مطلع الانوار خواجه حبیب الله عطار ظاهر شدند و از نام و نسب آن طفل پرسیدند. فرمودند میرزا کامل فرزند معنوی منست. انشا تالله اسمش با صفاتش اسم با مسمی ثابت خواهد شد. در سن دوازده سالگی حضرت میرزا در علوم ظاهری کمال حاصل کرده بودند. (۱۶)

چون حضرت میرزا در سن سیزده سالگی قدم نهادند شی کیفیتی شگفت انگیز بر ایشان طاری گشت روزها در بی قراری و شبها در آه وزاری بسر می بردند. صبر و قرار، آرامش و سکون مفقود شد و اکل و شراب را ترک گفتند. این حالتشانرا مشاهده کرده خویشاوندان و همسایگانیشان در حیرت ماندند چون از حضرت ایشان درین باره

پرسی می شد در پاسخ می گفتند:

که گنج مقصودم بس ناپیدا است

وزان گنجینه ناپیدا کلید است (۱۷)

بالآخر پدر رضاعیشان این ماجرا در خدمت حضرت خواجه عطار عرضه نمود فرمودند میرزا کامل را حاضر گردان. چون در محضرشان رسید سکون و آرامش بازیافت و همان زمان قلب مبارکشان با گنج طمانیت مالا مال گردید. سپس ایشان سیزده سال و نه ماه در خدمت و ملازمت حضرت خواجه بسر بردند یعنی حدوداً تا عمر ۲۶ سالگی. درین اثنا حضرت خواجه یکبار ایشان را امر فرمودند به مسافرت هندوستان و مطابق فرمان مرشد عالیقدر ایشان عرصه سه سال در هندوستان گذرانیدند ارشاد حضرت خواجه یافته عازم کشمیر

شدند و تا پایان حیات ظاهری حضرت خواجه در رکابشان ایستادند. آخر الامر حضرت خواجه ایشانرا خلیفه، اعظم خود نامزد کرده بر مسند ارشاد متمکن فرمودند چنانچه حضرت میرزا می گویند-

شیخ من مرشد دین شیخ حبیب الله هست

گفت او خرقة، دین حضرت قاسم دادم

دوم ماه رجب بود هزار و هشتاد

او و دیعت ز جهان کرد و خلافت دادم (۱۸)

(ادامه)

حواشی

- ۱- واقعات کشمیر، محمد اعظم دیدہ مری ص: ۳۰
- ۲- همان
- ۳- همان، ص ۳۴
- ۴- بحر العرفان بہ اہتمام میر حبیب اللہ کاملی۔ مقدمہ حبیب اللہ کاملی ص ۹
- ۵- همان، همان صفحہ
- ۶- بحر العرفان بہ اہتمام کاملی، مقدمہ، حبیب اللہ کاملی ص ۲
- ۷- بحر العرفان بہ اہتمام میر حبیب اللہ کاملی، مقدمہ، کاملی ص: ۲
- ۸- همان، همان صفحہ؛ واقعات کشمیر از محمد اعظم دیدہ مری ص ۲۲۴
- ۹- بحر العرفان، مقدمہ، کاملی ص ۲
- ۱۰- همان، همان صفحہ؛ واقعات کشمیر ص ۲۲۴
- ۱۱- بحر العرفان مقدمہ، کاملی ص ۲؛ واقعات کشمیر ص ۲۲۴
- ۱۲- بحر العرفان، مقدمہ، کاملی ص ۲-۳
- ۱۳- همان، همان صفحہ
- ۱۴- بحر العرفان، مقدمہ، کاملی ص ۳
- ۱۵- همان، همان صفحہ
- ۱۶- همان، مقدمہ کاملی ص ۳-۴
- ۱۷- بحر العرفان، مقدمہ، کاملی ص ۴
- ۱۸- همان، همان صفحہ

مراجع و ماخذ:

- ۱- بحر العرفان۔ تالیف حضرت شیخ الاسلام اکمل الدین میرزا محمد کامل بیگ خان بدخشی بہ اہتمام میر حبیب اللہ کاملی۔ مطبع بروکاز پریس
- ۲- واقعات کشمیر۔ تالیف خواجہ محمد اعظم دیدہ مری چاپ سنگی
- ۳- کشمیر میں فارسی مثنوی نویسی کا ارتقا :- تالیف دکنر محمد یوسف لون
- ۴- The Valley of Kashmir اثر والتر لارنس
- ۵- شعر العجم اثر علامہ شبلی نعمانی

☆☆☆